

HERMANN ZOLTÁN

Könyvbéli virágok*

A sümegi Kisfaludy-emlékház vitrinszekrénye őrzi azt a három, nyolcadrét alakú kötetet, amely Kisfaludy Sándor maga keze által lejegyzett irodalmi szemelvénygyűjteményét tartalmazza. A kötetek címkéjén ugyanezzel a kézírással – szinte félelmetes, hogy a három ismert kötetben alig van tollhiba! – szerepel a „Könyvbéli virágok” felirat.¹

A kötetek 1891 és 1941 között a Darnay-gyűjtemény állományában voltak Sümegen – a Kisfaludy-hagyaték egyéb darabjaival, kéziratokkal egyetemben Darnay Kálmán gyűjtötte-vásárolgatta össze a magánmúzeuma számára² –, majd a Nemzeti és a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek. Rejtélyes – vagyis nem dokumentált módon – került vissza az ötvenes években az egyházi tulajdonból frissen államosított, egykor Kisfaludy Sándor tulajdonában lévő épületbe, a Kisfaludy Emlékházba a gyűjtemény néhány darabja; köztük a *Könyvbéli virágok* is, de például ugyanígy kerültek vissza – és kiállítva-feldolgozva ma sincsenek – Szegedy Róza kézzel írott *kottásfüzetei*.

Hogy a *Könyvbéli virágok* mikor és milyen céllal készültek, arra csak közvetett adatok vannak. A tanulmányban részben ezeket a feltételezéseket szeretném számba venni.

A kéziratról először Gálos Rezső tudósított a *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái* címen, 1931-ben kiadott gyűjtemény függelékében. Gálos ekkor még említ egy cím nélküli, „különálló kötet”-et is, ez azonban jelenleg nem lelhető fel.³ A *Könyvbéli virágokról* 1932-ben, a Budapesti Szemlében Tolnai Vilmos, 1937-ben *A két Kisfaludy Sándor* című, Cegléden megjelent füzetében Pais Károly⁴ emlékezett meg. A Kisfaludy Sándor olvasmányairól hosszabban értekező munkákban, Rényi Rezső 1880-as, Kisfaludy–Petrarca-tanulmányában,⁵ a *Himfy*-t alapos jegyzetekkel ellátó Angyal Dávid Petrarca-

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre (vezető: Debreczeni Attila).

¹ A kézirat létezésére Czifra Mariann és Vaderna Gábor hívta fel a figyelmemet.

² HAÁSZ Gabriella, *A nyilvánosság formái egy hajdani vidéki múzeumban (A sümegi Darnay-gyűjtemény bemutatása, 1891-1941)*, Zalai Múzeum, 1999, 9. sz., 287–302.

³ *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*, kéziratból, bev., jegyz. kiad. GÁLOS Rezső, Kisfaludy Irodalmi Kör, Győr, 1931, 577–580. A negyedik „kötet” talán azonos a Petőfi Irodalmi Múzeum „V. 4713/690” jelzet alatt szereplő, néhány oldalnyi, *Kisfaludy Sándor versmásolatai* címen számon tartott kéziratával.

⁴ TOLNAI Vilmos, *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái* [Gálos szövegközlésének recenziója], Budapesti Szemle, 60(1932), 650. sz., 152–156, PAIS Károly, *A két Kisfaludy Sándor*, Cegléd, Simon és Garab könyvnyomdája, 1937. Ld. még: TR. Z. (Trócsányi Zoltán, 1937-ben a Nemzeti Múzeum főkönyvtárosa) ismertetését: MKsz, 61(1937), 2. sz, 172–173.

⁵ RÉNYI Rezső, *Petrarca és Kisfaludy Sándor. Irodalomtörténeti tanulmány*, Bp., Aigner Lajos, 1880.

tanulmányában, az általa szerkesztett Kisfaludy-kiadás⁶ jegyzeteiben, vagy Békei Jolán 1925-ös tanulmányában⁷ azonban nincs szó a szemelvénygyűjteményről.

Az első két kötet biztosan és talán a harmadik kötet eleje egy időben készülhetett; a harmadik rész utolsó bejegyzései valamikor később. Az íráskép egyöntetűsége és más jellemzők alapján legalább két hullámban, de mindig viszonylag rövid intervallumon belül lettek egybemásolva a szemelvények.

Császár Elemér adta ki, még 1908-ban Kisfaludy Sándornak a saját könyvtáráról készített, 1795-ös könyvlajstromát.⁸ A Rényi- és az Angyal Dávid-tanulmányokban, Békei Jolánnál, a Császár Elemér által közölt könyvlajstrom könyvei és a *Könyvbéli virágok* szemelvényei lényegében három, tematikailag jól elkülöníthető szövegtörzset jelenítenek meg. Már az 1795-ös, hatvanöt tételes könyvjegyzék is ezt, a testőrműveltséghez tartozó hármast tematikát jelöli ki. Az elsőben latin auctorokat, Ausonius, Sallustius, Ovidius egy-egy közelebbről meg nem nevezett – talán gyűjteményes? – munkáját találjuk; a második tematikus csoportba a nemzeti történelmet és műveltséget reprezentáló kötetek, Fessler *Mathias Corvinusa*, a *Törökországi levelek*, Gyöngyösi János, a *Kassai Magyar Museum* második kötete, Báróczi Marmontel-fordítása, Bessenyei *Anyai oktatása* kerültek; a harmadikba az egykorú német–olasz–francia irodalom és bölcsélet válogatott munkái, német költők antológiája, Wielandtól a *Musarion*, a *Grazien*, az *Alceste*, a *Geschichte des Herzens* és más művek, Herder *Paramythionjai*, Schillertől a *Haramiak* és az *Ármány és szerelem*, Moses Mendelssohnnak a lélek halhatatlanságáról szóló *Phaedonja*, Johann Ludwig Ewaldnak „a megvilágosodásról” szóló művei és más munkák. A kortárs idegen nyelvű irodalmon belül jól körülhatárolható szövegegyüttes képviseli – Rényi és Békei Jolán alaposan feldolgozta, ezért itt nem sorolom elő – az olaszos–franciás hatást, ennek a korpusznak a szövegszerű nyomait a *Kesergő szerelemben* és a *Napló és francia fogságomban* több helyen is azonosították a hivatkozott irodalomtörténészeink.

A *Könyvbéli virágok* szemelvényei – ebben a kontextusban – két dolgot jelölhetnek: feltételezhetjük, hogy egy nagyobb költői munka előkészületeiről van szó, és azt is hogy a szemelvénygyűjteménybe olyan darabok kerültek be, amik *nem* voltak Kisfaludy Sándor birtokában. A szemelvénygyűjtemény valószínűleg – rövid ideig tartó intenzív munkával – egy bécsi vagy egy nagyobb magyarországi, főúri könyvgyűjtemény anyagának felhasználásával, esetleg Péteri Takáts József bécsi körének magánkönyvtári kölcsönzéseiből készülhetett. Mondanivalónk szempontjából azonban másodlagos kérdés, hogy hogyan jutott hozzá Kisfaludy Sándor a kötetekhez, folyóiratokhoz.⁹

⁶ ANGYAL Dávid, *Kisfaludy és Petrarca I–II.*, I.: ItK, 1(1891), 1.sz., 92–101., II.: ItK, 1(1891), 2. sz., 181–195, ill. *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VIII., kiad. ANGYAL Dávid, Bp., Franklin, 1893⁴.

⁷ BÉKEI Jolán, *Francia hatás Kisfaludy Sándor költészetében I–II.*, I.: ItK, 35(1925), 1–2. sz., 70–83, II.: ItK, 35(1925), 3–4. sz., 184–196.

⁸ CSÁSZÁR Elemér, *Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben*, MKsz, 16(1908), 4. sz., 314–318.

⁹ Lásd a tanulmány függelékét.

A *Könyvbéli virágok* három kötetében harminckét ismert és három (egyelőre) ismeretlen szerzőtől vett hosszabb-rövidebb idézet olvasható. Az első két kötetben szinte túlreprezentált Wieland és August von Lafontaine jelenléte, előbbinek a *Die Prüfung Abrahams*, az *Erinnerungen an eine Freundin*, a *Cyrus*, a *Chloe*, az *Aspasia*, a *Moralische Briefe*, az *Anti-Ovid*, a *Briefe von Verstorbenen an hiterlassene Freunde*, a *Clelia und Sinibald, oder Die Bevölkerung von Lampeduse*, a *Gandalin, oder Liebe von Liebe* és a *Platonische Betrachtungen über den Menschen* című munkáiból idéz, a Goethe-kor még Goethénél is népszerűbb írójának, August von Lafontaine-nek pedig tizenhét elbeszéléséből, regényéből másol ki oldalakat. Más szentimentális-preromantikus regényíróktól, például Gustav Schillingtől is átmásol idézeteket, akárcsak az 1782-ben a *Haramiák* főszerepét alakító August Wilhelm Iffland színész-írótól. Az első két kötetben olvashatunk még idézeteket egy 1784-es Janus Pannonius-kötetből,¹⁰ Kotzebue-monológokat és néhány August Kotzebue-novellából vett részletet, Veit Weber (Leonhardt Wächter)-idézeteket – róla a Kiszfaludy *Regék...* és Katona *Bánk bánjának* forrásaként szokás megemlékezni –, Guarinit és Helvétius (ez utóbbi kettőre pedig a *Himfy* mottói is felhívnák a figyelmünket). A második kötet végén olvasható egy érdekes szemelvény, egy *Vorrede zu Baumberg's Gedichten* címen jelölt kötet előszavából vett kétoldali idézet. A könyv 1805-ös kiadásának¹¹ hosszú, hetvenkét oldalas előszava végén az 1805. július 24-i, bécsi keltezés és egy „B.” aláírás áll: az előző szerzőjeként Gabriele Baumberg férjét, Batsányi Jánost sejtjük.

A *Könyvbéli virágok* első két köteté tehát – a forrásként szóba jöhető kiadások azonosítása alapján ez egyértelműen megállapítható – 1805-1806 előtt megjelent munkákból válogat. A Baumberg-Batsányi kötet ezek közül az egyik utolsó, a legkorábbi pedig a Jean-Baptiste Louis Gresset műveit közreadó, 1765-ös, londoni kiadás.¹² A harmadik kötetben azonban már találunk olyan hivatkozást is, amely először 1816-ban jelent meg, Dominique Georges Frédéric de Rion de Prohliac Dufour de Pradt-nak, Napóleon egykori titkárának, a mechelen-brüsszeli püspöknek, varsói francia követnek a *Revolution in Spanien* című könyvéből vett idézetet.¹³ Sőt, a második kötet végén található, ismeretlen szerzőtől származó *Dichterschicksal (A költői sors)* című vers az *Iris* című német lap egyik 1824-es számában jelent meg!¹⁴ A harmadik kötetben Kiszfaludynak az írói(!) történetfilozófia felé való fordulását konstatálhatjuk, hiszen itt olvashatunk részleteket Fichte *Reden an die deutsche Nation*jából,

¹⁰ Feltehetőleg ebből a kiadásból: *Iani Pannonii poetarum sui saeculi facile Principis in Hungaria Quinque Ecclesiarum olim Antistitis POËMATA*, Traiecti ad Rhenum [Utrecht], Barthol[omeo] Wild, MDCCLXXXIV.

¹¹ Vö. *Gedichte von Gabriele BATSÁNYI, geb[oren] BAUMBERG*, Wien, J. V. Degen, 1805.

¹² Vö. *Oeuvres de M[onsieur] GRESSET, revüe, corrigée, considérablement augmentée, & donnée par l'auteur*, Londres, chez Edouard Kelmarnack, MDCCLXV.

¹³ Vö. *Historische Denkwürdigkeiten der Revolution in Spanien*, von Herrn von PRADT, Erzbischoff von Mecheln, Karlsruhe, Gottlieb Braun, 1816.

¹⁴ Vö. *Iris Unterhaltungsblatt für Kunst, Literatur und Poesie*, N°19., Donnerstag, 4. März 1824, 73.

Schiller *Wallenstein*jéből, és ugyanitt található egy terjedelmes szemelvénygyűjtemény Shakespeare-művekből is, jórészt a „királydrámákból” (*historical plays*), a *János királyból*, a *II. és III. Richárdból*, a *IV., VI., és VIII. Henrikből*.¹⁵ Ilyen típusú szöveg – amely akár a történeti témájú regék, a monumentális *Hunyady-dráma*,¹⁶ vagy az 1816 környékén már tervezett önéletrajzi munkák, a *nemesi insurrectio* történetéről szóló munkája, vagy a *Regeköltőnek hattyúdala* miatt lehetett fontos – már az első kötetben is olvasható: Daniel Jenisch, német evangélikus teológusnak, a berlini francia gimnázium tanárának *Geist und Charakter des 18ten Jahrhunderts* című, 1801-ben megjelent tanulmányából vett szemelvény.

A bevezetőben említett két feltételezésről most már közelebbit is mondhatunk. A *Könyvbéli virágok* szemelvényei, ha nem is mindig konkrét intertextusokként, inkább témák megjelöléseként, idővel a *Himfy* Kisfaludy-strófákba áthangolt maximáiként azonosíthatók. A harmadik, talán az 1810-es években, de mindenképpen a *Himfy* 1807-es kiadása után összeállított kötet láthatóan más célból készült, mint az első kettő. Ennek a borítója el is tér az előző kettőjétől, az utolsó bejegyzéseknél pedig a kézírás is megváltozik: ugyanaz a kéz, de bizonytalanabb íráskép: mintha egy rövidlátó írta volna ezeket az utolsó szemelvényeket.

Az első két kötet alighanem az 1807-es *Himfy*-kiadáshoz,¹⁷ közvetlenebbül pedig *A boldog szerelem* előmunkálataihoz sorolható. Egyfelől azért, mert más irodalmi ízlésvilág jelenik meg benne, mint amit a Rényi-, Angyal-, Békei-féle kommentárok a *Kesergő szerelem*ről feltártak. Másfelől a *Kesergő szerelem* – első kiadása 1801-ben jelent meg – egy nagyon változatos, de alapvetően szentimentális retorikát követ, amely az olvasó beleélő, empatikus líraolvasását kívánja meg; *A boldog szerelem* azonban erősen szentenciózus szöveg, nem az olvasói együttérzés, a *Mitleid* alakzataira épül, hanem oktat, retorikája hasonlít a *Könyvbéli virágok* bölcsességszemelvényeire, sőt alapvetően nem is az olvasás során sokféleképpen identifikálható *Himfy*, hanem egy Kisfaludy Sándorhoz demonstratív közelítő *én* szólal meg benne. Hogy a *Könyvbéli virágok* első két kötetének *A boldog szerelem*hez lenne a legtöbb köze, azt az eddig fellelt forráskiadások évszámai is igazolni látszanak.

Eddig szándékosan nem említettem, hogy az első kötet egyik legterjedelmesebb, huszonnyolc oldalnyi, negyvenhat idézetet tartalmazó szemelvénycsoportja ennek a szentenciózus, „nevelési” retorikának az egyik főművéből való, Goethe *Wilhelm*

¹⁵ A Shakespeare-forráskiadásokra még nem sikerült rálelni, de valószínű, hogy egy német próza fordításokat tartalmazó gyűjteményből vette Kisfaludy az idézeteket. Valószínűleg Wielandtól, Johann Gottfried Herdertől és Johann Joachim Eschenburgtól származó próza fordításokról van szó. Egyedül a *Macbeth* esetében jelöli meg, hogy a Schiller-féle, 1800-ban készült átdolgozásból másolt.

¹⁶ Vö. HERMANN Zoltán, *A drámaíró Kisfaludy Sándor = Színházak és színészek a 19. századi Balatonfüreden*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, Balatonfüred, Balatonfüred Város Polgármesteri Hivatala, 2012, 27–35.

¹⁷ [KISFALUDY Sándor], *Kesergő szerelem*, a királyi Universitas’ betűivel, Budán, 1801., KISFALUDY Sándor, *Himfy’ szerelmei*, I. *A kesergő szerelem*, II. *A boldog szerelem*, a királyi magyar Universitas’ betűivel, Budán, 1807.

Meister tanulóévei című regényéből, amely négy részben – az elsőtől a nyolcadik „könyvig” – 1795–96-ban, Berlinben jelent meg.¹⁸ (A folytatás, a *Wilhelm Meister vándorévei* még Goethe életében, 1821-ben, a teljes kiadás pedig 1829-ben. Az előzménynek tekintett *Wilhelm Meister színházi küldetése*¹⁹ című, 1777 és 1785 között keletkezett változat kézírata csak 1910-ben került elő.)

Nagyon érdekes, hogy az az érzékeny-oktató hangnem, amely Wilhelm és a színházi társaság, a „Turmgesellschaft” műélvezetről folytatott beszélgetéseibe szőtt nevelési retorikát, komplex, *dialogikus* didaxist megjeleníti – ráadásul egy nagyon összetett narrációs formában, hiszen hol a színházigazgató, hol Jarno, hol Lydia, hol az abbé és a többiek dialógusát „halljuk” a szövegből, hol Wilhelm gondolkodásába enged belepillantani az elbeszélő, hol a Wilhelm által levont és kimondott következtetéseket olvassuk –, és amit Friedrich Kittler 1978-as, Goethéről és Gottfried Kellerről szóló könyvében²⁰ egyenesen „szocializációs játék”-nak nevezett, Kisfaludynál mérhetetlenül leegyszerűsödik. Lényegében már a *Könyvbéli virágok*ba való átmásolás aktusa monologikus, tanító beszéddé változtatja, a *Lehrjahre* összetett beszédmódját: Kisfaludy az átmásolt szövegeknél egyszer sem jelöli meg, hogy Goethe melyik szereplő szájába adja az aktuális szövegrészletet, a megszólalók kilétére vonatkozó narratori közbevetéseket rendre kihagyja a másolásból. Jóllehet, nem hagyható említés nélkül, hogy utóbb Goethe sem tud mit kezdeni a saját összegyűjtött maximáival, nem minden esetben dolgozza be a szentenciákat a történetmondásba: a *Vándorévek* egyes fejezetei „csupasz” idézetgyűjteményként hatnak.²¹

Felismerhető, hogy a Goethe-regényből – ahogy persze például Lafontaine *Moralische Erzählungen*jéből vagy a *Gewalt der Liebe* című elbeszélés-gyűjteményéből is

¹⁸ *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, I–IV., Hrsg. von GOETHE, Berlin, bey Johann Friedrich Unger, 1795–1796.

¹⁹ Johann Wolfgang von GOETHE, *Wilhelm Meisters theatralische Sendung*, Berlin-Stuttgart, Cotta, 1911.

²⁰ Friedrich A. KITTLER, *Über die Sozialisation Wilhelm Meisters* = Gerhard KAISER, Friedrich A. KITTLER, *Dichtung als Sozialisationsspiel: Studien zu Goethe und Gottfried Keller*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1978, 13–124.

²¹ Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy Kölcsey Ferenc unokahúgának, Kölcsey Antóniának 1838-ban megkezdett naplójában is olvashatók voltak idézetek – más, például Victor Hugo-tól és Edward Bulwer-től származó citátumok mellett – a *Wilhelm Meister tanulóéveiből*: az 1838. augusztus 2-i bejegyzés végén. (Ez az utolsó bejegyzés a Kölcsey Ferenc haláláról szóló, 1838. augusztus 30-diki keltezéssel írott részlet előtt.) „Göthe Wilhelm Meistere kötetét elolvastván kijegyzéseket akarok tenni. E’ darabba anynyi szépet nagyot találok, hogy midőn jegyezni akarnék, alig tudok választani, ’s alig tudom, mi tetszik benne leginkább.” – írja Kölcsey Antónia. Ugyanez év december 26-án ismét említi Goethe nevelődési regényét: „Mit tudjak belőle kijegyezni még? hisz’ mindenütt egyenlő szép magas, mindenütt tündököl a’ nagy világ- s emberismeret...” stb. Hogy Kölcsey Antónia pontosan milyen szöveghelyeket másolt ki, nem tudjuk. A *napló* első, 1938-as kiadásából Kozocsa Sándor mellőzte a szépirodalmi szemelvényeket, s minthogy a kéziratnak az 1940-es években nyoma veszett, az új, 1982-es kiadás is csak kapcsos zárójellel utalt a szöveghíányokra (a szerkesztő, Gábor Júlia Kozocsa-kiadás szövegét vette át). Vö. KÖLCSEY Antónia *naplója*, kiad. KOZOCSA Sándor, Bp., Rózsavölgyi és társa, 1938.; KÖLCSEY Antónia *naplója*, szerk. GÁBOR Júlia, Bp., Magvető, 1982 (*Magyar Hírmondó*), 20–21, 39–40.

– csak bizonyos főtémákat emel ki: az *első szerelem, nő és férfi viszonya, boldogság/boldogtalanság, tehetség, a jellem (Charakter)* kérdéseit stb. Az is megfigyelhető, hogy a *Könyvbéli virágok*ba átmásolt Goethe-szövegek bonyolult logikai paradoxonai, maximái nem csupán narratív környezetüket veszítik el, de retorikailag is tovább egyszerűsödnek, szentenciózus kijelentésekké alakulnak át a *Himfy szerelmeiben*. Szinte ennek a tartalmi szimplifikációnak a közvetlen következménye az a túlburjánzó, hasonlatokat halmozó, hosszadalmas, ráérős, részletező költői retorika – a hasonlatok kimeríthetlenségének képzetét keltő Kisfaludy-bravúr – amelyet Fried István írt le 1994-es tanulmányában.²² A Goethe-idézetek többrétegű, összetett belső logikáját Kisfaludynál rendre a képek mellérendelő halmozása váltja fel.

»Ist es denn also wahr«, sagte er bei sich selber, »daß] die schüchterne Zärtlichkeit, die vor dem Auge der Sonne und der Menschen sich verbirgt, und nur in abgesonderter Einsamkeit, in tiefem Geheimnisse zu genießen wagt, wenn sie durch einen feindseligen Zufall hervorgeschnitten wird, sich alsdann mutiger, stärker, tapferer zeigt als andere brausende und großstüende Leidenschaften?« *WML*, 52.²³

A A *boldog szerelem* III. énekének gondolatmenete – a 'szerelem/gyöngédség vakmerőbb és erősebb minden más szenvedélynél' – egy három versszakon át tartó fejtegetésben tárul fel, s ezután még hat versszakon át folytatódik (csak egy részletét idézem):

Hah! Istenség a' Szerelem
E' romlandó hüvelyben; [...]
Szárnyakat ad a' léleknek,
'S maga felib' emeli,
Bátorságot a' félszegnek,
Melly a' bajt megtördeli; [...]²⁴

²² FRIED István, „Nem lelődnék neveik...”: *Kisfaludy Sándor és a nyelv elégtelensége = Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., ELTE BTK, 1994, 93–114.

²³ A regényt továbbiakban a kritikai kiadásnak tekinthető „hamburgi” edícióból idézem: GOETHE *Werke, Hamburger Ausgabe in 14 Bänden*, 7, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, textkritisch durchgesehen und mit Anmerkungen versehen von Erich TRUNZ, Christian WEGENER, Hamburg, 1948. [A továbbiakban: *WML*] A magyar változatot az először 1924-ben megjelent Benedek Marcell-féle fordítás (*Meister Vilmos tanulóévei*, Bp., Dante), harmadik kiadásából idézem: Johann Wolfgang GOETHE, *Wilhelm Meister tanulóévei*, ford. BENEDEK Marcell, Bp., Európa, 1983 [A továbbiakban: *WMT*]. Benedek Marcell fordítása – talán hogy érzékeltesse a Goethe-regény retorikai bonyolultságát és didaktikus, körülményeskedő észjárását, tele van ma már komikusnak ható germanizmusokkal, Benedek Marcell egyes szövegrészeket olykor szó szerint fordít; bár a magyar szöveg több helyen is modernizálásért kiált, egy-két kivételtől eltekintve az 1983-as – harmadik – magyar kiadás szerkesztője, Györfly Miklós sem változtatott rajta sokat. Az Európa Könyvkiadónál ugyanebben az évben megjelent *Wilhelm Meister vándorévei* – Tandori Dezső fordítása volt a mű első magyar kiadása! – a mai olvasó számára összehasonlíthatatlanul könnyebben követhető. A Goethe-idézet fordítása: „– Igaz tehát – gondolta magában –, hogy a félénk gyöngédség, mely a nap és az emberek szeme elől elrejtőzik, s csak elzárkózott magányban, mély titokban meri a gyönyörűségnek átengedni magát magát, ha ellenséges véletlen előráncigálja, bátrabbnak, erősebbnek, vakmerőbbnek bizonyul, mint más, harsogó, handabandázó szenvedélyek?” *WMT*, 54.

²⁴ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 119–121.

Míg a Kisfaludy által kijegyzetelt Goethe-szöveghelyeket az érzékenység korának Batteux-tól és Rousseau-tól származó téziseihez igazodva olvashatjuk – a boldogság, a szerelem, a tehetség fogalmai a *természet*, pontosabban az *emberi természet*, vagyis az *emberi érzelmek* jelenségei, a megismerő szemlélődés által megfigyelhető dolgok közé tartoznak, addig a *Himfy*ben ez az érvelés lépten-nyomon a költő és a megénekelt tárgy közötti, a goethei „modernitás” előtti költészetfelfogásra jellemző, kultikus viszonyba vált át, jobban mondva: ehhez a felfogáshoz tér vissza. Ami a *Wilhelm Meister tanulóéveiben* a jelenségeket megfigyelő ember és a megfigyelt dolgok absztrakt összefüggéseit megfogalmazó, értelmező írói magatartás, az *Himfynél* megértést nem igénylő („Hah! Istenség a’ Szerelem...”), szakrális, hierarchikus viszonyává alakul át. A *Himfy*ben szó sincs a kittleri „szocializációs játékról”.

A *Wilhelm Meister tanulóéveiben* az erkölcs természeti törvényekből való levezetőségének filozofikus egyszerűséggel megfogalmazott tételét Kisfaludy szintén egy költői képekkel telezsúfolt, lassan kibomló, hatstrófás szakaszban írja meg:

»O, der unnötigen Strenge der Moral!« [rief er aus,] »da die Natur uns auf ihre liebliche Weise zu allem bildet, was wir sein sollen. O, der seltsamen Anforderungen der bürgerlichen Gesellschaft, die uns erst verwirrt und mißleitet und dann mehr als die Natur selbst von uns fordert! Wehe jeder Art von Bildung, welche die wirksamsten Mittel wahrer Bildung zerstört und uns auf das Ende hinweist, anstatt uns auf dem Wege zu beglücken! WML, 502.²⁵

Olvassuk össze a *A boldog szerelem* IV–IX. dalával!

IV. dal

Tí, a’ Sorsnak ostorai,
A’ jó hír-’s név’ férgei,
A’ társaság’ sátányai,
A’ szíveknek mérgei,
A’ becsület’ gyilkossai,
A’ *Virtusnak* gyötrelmi,
Az ifjúság’ áspissai,
A’ Teremtés’ fertelmei —
Töpörödött Boszorkányok!
Néktek most már fittyet hányok:
Károghattok vén dögök,
Nem árhattok ördögök. [...] ²⁶

²⁵ „– Ó, mily fölösleges az erkölcsstan szigorúsága – kiáltott fel – hiszen a természet a maga kedves módján mindenné kiművel, amivel lennünk kell! Mily furcsák a követelése a polgári társadalomnak, mely előbb megzavar és félrevezet bennünket, aztán pedig többet követel, mint maga a természet! Jaj minden olyan kiművelésnek, mely szétrombolja az igazi művelődés leghatékonyabb eszközeit, s a végre utal bennünket, ahelyett, hogy már útközben boldogítana!” *WMT*, 567.

²⁶ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 8.

IX. dal

A' Természet' kebelében,
Az erdő' homályaiban,
A' Tavasznak örömeiben,
A' rózsá' illatyaiban,
A' patakknak csörgésében,
A' pacsirták' szavában,
Fülemilék' énekében,
'S a' gerliczék' csókjában, —
A' mit lelkem titkon sejtett,
Mind igazság 's valóság lett;
Mind világos érzemény,
'S tellyesedett szép remény.²⁷

Voltaképpen az erkölcsanak értelmetlensége és a természet megfigyelése által megszerezhető morális érzék kibékíthetetlen kettőssége nem egy következetesen végiggondolt gondolatmenetben, hanem a költői képek halmozásában, Himfynek a közösségi normákra („Sors”, „jó hír-’s név”, „társaság”, „becsület”, „virtus” stb.) adott negatív és a természet jelenségeivel kapcsolatos („erdő”, „Tavasz”, „patak”, „pacsirták” stb.) pozitív reflexióiból olvasható ki. Hogy *A boldog szerelemben* pontosan ennek a *Wilhelm Meister*-idézetnek az értelmezői konfliktusáról van szó – társadalmi *versus* természetes morál! –, az is bizonyítja, hogy a *Himfy szerelmei* második, 1833-as kiadásában Kisfaludy az összetettebb jelentésű *virtus*²⁸ szót szisztematikusan – tizenkét ilyen szöveghely van a *A boldog szerelemben* – a szűkebb jelentésű, és a goethei „Moral”-nak jobban megfelelő *’erkölcs’* szóra cseréli.

A boldog szerelemben aligha fordulhat elő olyan érvelés, amelyben a házastársi hűség fogalma – mint Goethénél – valamilyen közgazdasági hasonlathoz kötődne: a ’házastársi hűség a család mint gazdasági egység alaptökéje. Látható, hogy másolás közben Kisfaludy éppen ezt provokatív goethei összevetést hagyja figyelmen kívül:

²⁷ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 13.

²⁸ Finály Henrik szótárában: „sajátlag férfiaság, férfiúhoz tartozó szellemi tulajdonok, 1) derékség, jelesség, bátorság, vitézség, veszedelmekben és bajokban magát kimutató szellemi erő: virtute omnibus praestare, *gyakran* v. bellandi v. militaris. 2) gyűnévileg, jó tulajdonok, jelesség, ügyesség, életrevalóság, jó természet, v. animi, corporis: *így általán* mindazoknak a jeles és jó tulajdonságoknak az összege, a melyeknél fogva valami kiválóan alkalmas valamely célra, főleg a maga saját rendeltetésének betöltésére, úgy hogy néha ily kifejezésekkel kell fordítani: hatás, erő, érték *s több efféle*: equi, nemes fajúság; mercis, kitűnőség; herbarum, gyógy- v. bűvereje; navium, erős és czélszerű szerkezet; memoriae duplex virtus, két jeles tulajdonsága; virtute formae evenit, szépség hatásának köszönheted, v. oratoris, kitűnő volta. 3) jó tulajdonság, tökéletesség, jelesség, és *külön*. erkölcsi tekintetben valami erény: illae vv. leniores; v. constantiae; animi vv., vv. oratoriae. 4) *mint* özszerű fogalom, erény: omnia praeter v. caduca sunt; finis bonorum in virtute positus est; v. est animi habitus modo atque rationi consentaneus” *A latin nyelv szótára*, összeállította FINÁLY Henrik, Bp., Franklin, 1884, 2114.

Wir können unsre Geliebten weder durch Gnade erheben, noch durch Gunst befördern, noch durch Gedanken beglücken. Wir haben nichts als uns selbst. Dieses ganze Selbst müssen wir hingeben und, wenn es einigen Wert haben soll, dem Freunde das Gut auf ewig versichern. Welch ein Genuß, Welch ein Glück für den Geber und Empfänger! In welchen seligen Zustand versetzt uns die Treue! sie gibt dem vorübergehenden Menschenleben eine himmlische Gewißheit;...

– eddig tart a szöveg a *Könyvbéli virágokban*, s Kisfaludy nem folytatja a mondat másolását a goethei hasonlattal:

sie macht das Hauptkapital unsers Reichthums aus. *WML*, 212.²⁹

Az erre vonatkozó Himfy-strófában látványos az ilyen típusú érvelésnek a hiánya, azaz a polgári ideológia gazdaságtematikáját egyfajta erotikus beszédmód helyettesíti:

CVIII. dal

Hogy először megnyílt nékem
A' szemérem' levele,
Melly fedezé idvességem' —
'S elöttem volt kebele
Boldogító malasztyában —
Emelkedve két halma
Az érzemény' hullámjában —
Hűségem' szép jutalma!
Hah! mit érzett szívem akkor?
Istenné lett az ember-por —
Szerelmem' ez' órája
Éltem' legszebb rózsája.³⁰

Elvétve azért találunk olyan példát, ahol a Goethe-szöveg és *A boldog szerelem* párhuzamos helyeinek gondolatmenete maradéktalanul megfelel egymásnak:

[Glaubt mir, meine Freunde,] es ist mit den Talenten wie mit der Tugend: man muß sie um ihrer selbst willen lieben oder sie ganz aufgeben. Und doch werden sie beide nicht anders erkannt und belohnt, als wenn man sie, gleich einem gefährlichen Geheimnis, im Verborgenen üben kann. *WML*, 213.³¹

²⁹ „Mi sem kegyekkel nem emelhetjük fel, akiket szeretünk, sem pártfogással nem juttathatjuk előbbre, sem ajándékokkal nem tehetjük őket boldoggá! Semmink sincs önmagunkon kívül. Egész magunkat oda kell adnunk, s hogy valami értéke legyen, barátunkat örökre biztosítanunk kell a bírásáról. Micsoda élvezet, micsoda boldogság az adónak s az elfogadónak! Mily üdvösséges állapotba juttat bennünket a hűség! Mennyei bizonyosságot ad a múltékony emberi életnek; ez a mi gazdagságunk legfőbb tőkéje.” *WMT*, 237.

³⁰ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 175.

³¹ „Mi sem kegyekkel nem emelhetjük... stb. ...ez a mi gazdagságunk legfőbb tőkéje.” *WMT*, 237. / „Aki tehetséggel és tehetségnek született, az a legszebb életet találja ugyanott! Semmi sincs ezen a földön nehézség nélkül! Csak a benső ösztön, a kedv, a szeretet segít, hogy akadályokat hárítsunk el, utat törjünk, és kiemelkedjünk abból a szűk körből, ahol mások nyomorúságosan kínlódnak” *WMT*, 1983. 57.

– mondja maga Wilhelm. Valami ilyesmit állít *A boldog szerelem* didaktikus-lírai hangja is:

CLXXV. dal

Kiki maga úttján járjon,
'S boldogúllyon ott bízvást;
De attól mást el ne zárjon,
Se ne kéntsen arra mást; —
Űzze kiki mesterségét,
Mellyre kedve 's alkalma;
De erre más' tehetségét
Kénteni nincs hatalma:
Mert az ember szabad állat,
'S nyomja, törje bár a' vállat
Az önként felvállalt terh,
Jobban bírja az ember.³²

Az ifjú Wilhelm Meister Shakespeare iránti rajongása szinte szó szerint átkerül Himfy ódai versmondadataiba (hosszabban idézem a szöveghelyet, mert *A boldog szerelem* ismét valami olyasmit emel ki a *Wilhelm Meister tanulóéveinek* szövegéből, amit a *Könyvbéli virágok* másolója elmulaszt idézni):

[Wilhelm hatte kaum einige Stücke Shakespeares gelesen, als ihre Wirkung auf ihn so stark wurde, daß er weiter fortzufahren nicht imstande war. Seine ganze Seele geriet in Bewegung. Er suchte Gelegenheit, mit Jarno zu sprechen, und konnte ihm nicht genug für die verschaffte Freude danken.

»Ich habe es wohl vorausgesehen«, sagte dieser, »daß Sie gegen die Trefflichkeiten des außerordentlichsten und wunderbarsten aller Schriftsteller nicht unempfindlich bleiben würden.«

»Ja«, rief Wilhelm aus, »ich erinnere mich nicht, daß ein Buch, ein Mensch oder irgendeine Begebenheit des Lebens so große Wirkungen auf mich hervorgebracht hätte als die köstlichen Stücke, die ich durch Ihre Gütigkeit habe kennen lernen. Sie scheinen ein Werk eines himmlischen Genius zu sein, der sich den Menschen nähert, um sie mit sich selbst auf die gelindeste Weise bekannt zu machen. Es sind...]

– és Kisfaludy csak itt kezdi a másolást:

[Shakespears Werke sind]³³ keine Gedichte! Man glaubt vor den aufgeschlagenen ungeheuren Büchern des Schicksals zu stehen, in denen der Sturmwind des bewegtesten Lebens saust und sie mit Gewalt rasch hin und wider blättert.

³² KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 267.

³³ Kisfaludy betoldása.

A Goethe-idézet pedig így folytatódik:

[Ich bin über die Stärke und Zartheit über die Gewalt und Ruhe so erstaunt und außer aller Fassung gebracht, daß ich nur mit Sehnsucht auf die Zeit warte, da ich mich in einem Zustande befinden werde, weiterzulesen.«] *WML*, 191–192.³⁴

A *boldog szerelem* VI. éneke így idézi fel a témát:

Shakespeare-nek szeretem én
Lelket-rázó szavában,
(Emberinél többet rejtven
Ő keblében 's agyában,)
A Teremtést mindenével,
Angyalával, és férgével,
Látni 's tudni, a' mint van,
Mí-mért -'s miként voltában.

Nyitva látom míveiben
A Sors' örök könyveit:
Az indulat' szélvésziben
Az életnek rendgyeit,
Miként bontya, mint csavarja,
Hánnya, szúrja, és zavarja, —
Embert fel 's le miként vet,
A játszó vak történet.³⁵

Kisfaludy esetében persze nemcsak a téma nyelvi, de műfaji áthangolása is megváltoztatja a megszólalást. Ne felejtjük el, hogy a német esztétikai filozófia által a 18–19. század fordulóján szinte közmegegyezésként használt fogalmak – például éppen a *Wilhelm Meister tanulóévei* teremtik meg ezt a *sensus communis* – kerülnek *A boldog szerelem* fő témái közé, s éppen ezért komoly problémát is jelenthet – amit Kisfaludy a maga módján néha meg is kerül – a fogalmaknak a magyar költői nyelvre való átvitele. Így tulajdonképpen, a Goethe-regény *tehetség*-aforizmái, -meghatározásai közül kiválasztott és a *Könyvbéli virágok*ba átmásolt két idézet úgy íródik át

³⁴ „Alig olvasta Wilhelm Shakespeare néhány darabját: oly erősen hatottak rá, hogy nem volt képes tovább folytatni az olvasást. Egész lelke forrongani kezdett. Kereste az alkalmat, hogy Jarnóval beszélhessen, s nem győzte eléggé köszönni, hogy ekkora gyönyörűséget szerzett neki.

– Előre láttam én – felelte ez –, hogy ön nem marad érzéketlen a világ legrendkívülőbb és legcsodálatosabb írójának nagyszerű dolgai iránt.

– Valóban – kiáltott fel Wilhelm –, nem emlékszem, hogy könyv, ember vagy az életnek akármilyen eseménye oly nagy hatással lett volna rám, mint ezek a pompás darabok, amiket az ön jóvoltából ismertem meg. Olyanok, mintha egy mennyei gényusz művei lennének, aki azért közeledik az emberekhez, hogy a legszelidebb módon ismertesse meg magát velük. Nem költemények ezek! Azt hiszi az ember, hogy a sors óriási könyvei előtt áll, melyekben a legborzalmasabb élet vihara zúg végig, és erőszakos gyorsasággal lapozgat bennük ide-oda. Ez az erő és gyöngédség, hatalom, nyugodtság olyan bámulatba ejt, úgy kihoz a sodromból, hogy vágyakozva várok arra az időre, amikor olyan állapotban leszek, hogy tovább tudom olvasni. *WMT*, 212.

³⁵ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 255.

A *boldog szerelem* szövegébe, hogy az egyetlen, viszonylag korrekt reprodukció mellett a többi előfordulásában a fogalom – mondjuk így – inkább szétíródik. A *boldog szerelem* XVIII., XXI., XXII., LXXVIII., XCVI., CLXXVI. dalában és a III. ének egyik strófájában éppen az ellenkezője történik annak, ami a Goethe-regény szigorú, definitív fogalomhasználatában benne van. Ennek feltehetőleg nem csak a kettős (műfordítói és filozófiai) fordítás nehézségei lehetnek az okai, hanem a Goethe- és a Kisfaludy-féle didaktikus pozíciók ideológiai különbségei is. Míg a Goethe-szöveg az alkotás és a vele egyenrangúként megjelenő, valódi esztétikai teljesítményt jelentő művészet-értelmezés társadalmi és individuális mintáit teszi láthatóvá a német nagypolgári liberalizmus létszemléletében, addig a *Himfy* a magyar középnemesi konzervativizmus esztétikai ideológiájaként igyekszik újraolvasni a *Wilhelm Meistert*.³⁶ (Azért ne felejtjük el, hogy mindkét esetben az önálló esztétikai és morális ítéleteket meghozni képes ember a nevelés alanya.)

Talán még érdekesebb példasor az, amikor a *Wilhelm Meister tanulóévei* tizenöt olyan szöveghelyéről, amelynek központ problémája a *Dasein* fogalma – ennek *jelenlét*ként való fordítása először Barczafalvi Szabó Dávid 1784-es *Kiseded szótárában*³⁷ olvasható – Kisfaludy hat idézetet is kiemel:

Wer mit einem Talente zu einem Talente geboren ist, findet in demselben sein schönstes *Dasein!* Nichts ist auf der Erde ohne Beschwerlichkeit! Nur der innere Trieb, die Lust, die Liebe helfen uns Hindernisse überwinden, Wege bahnen und uns aus dem engen Kreise, worin sich andere kümmerlich abängstigen, emporheben. *WML*, 54–55.³⁸

Das Gewebe dieser Welt ist aus Notwendigkeit und Zufall gebildet; die Vernunft des Menschen stellt sich zwischen beide und weiß sie zu beherrschen; sie behandelt das Notwendige als den Grund ihres *Daseins*; das Zufällige weiß sie zu lenken, zu leiten und zu nutzen, und nur, indem sie fest und unerschütterlich steht, verdient der Mensch ein Gott der Erde genannt zu werden. Wehe dem, der sich von Jugend auf gewöhnt, in dem Notwendigen etwas Willkürliches finden zu wollen, der dem Zufälligen eine Art von Vernunft zuschreiben möchte, welcher zu folgen sogar eine Religion sei. Heißt das etwas weiter, als seinem eignen Verstande entsagen und seinen Neigungen unbedingten Raum geben? Wir bilden uns ein, fromm zu sein, indem wir ohne Überlegung hinschlendern, uns durch angenehme Zufälle determinieren lassen und endlich dem Resultate eines solchen schwankenden Lebens den Namen einer göttlichen Führung geben. *WML*, 71.³⁹

³⁶ Talán érdemes is volna összevetni – az imént említett példa okán – a *Himfy*ben áthangolt goethei maximákat azzal a feltehetőleg át nem hangolt, reformkori, magyar szabadelvű felfogással, amely – ha már Kölcsey Antónia naplójában „bottal is üthetjük a nyomát” – Kölcsey Ferenc *Parainesis*ében tetten érhető.

³⁷ „Jelenlét. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.); *jelenlétekor* (u. o.)” ld. SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára*, I., Bp., Hornyánszky Viktor, 1902, 152., Vö. „Jelen-létel, v. -lét”, *Kiseded szó-tár*, írta BARÓTI SZABÓ Dávid, Második ki-adás, meg-bővítve, Kassán, Ellinger János, 1792, 95. [Első kiadás: 1784.]

³⁸ „Aki tehetséggel és tehetségnek született, az a legszebb életet találja ugyanott! Semmi sincs ezen a földön nehézség nélkül! Csak a benső ösztön, a kedv, a szeretet segít, hogy akadályokat hársunk el, utat törjünk, és kiemelkedjünk abból a szűk körből, ahol mások nyomorúságosan kínlódnak” *WMT*, 57.

³⁹ „Ennek a világnak szövedéke szükségszerűségéből és véletlenből való; az ember esze e kettő közé áll, és tud uralkodni rajtuk; azt, ami szükségszerű, úgy tekinti, mint létének alapját; a véletlent tudja irányítani,

In einem so neuen, ganzen, lieblichen Gemüte war viel zu zerreißen, zu zerstören, zu ertöten, und die schnellheilende Kraft der Jugend gab selbst der Gewalt des Schmerzens neue Nahrung und Heftigkeit. Der Streich hatte sein ganzes Dasein an der Wurzel getroffen. *WML*, 77.⁴⁰

Überwinder der Welt huldigte einem Dichter, weil er fühlte, daß ohne diesen sein ungeheures *Dasein* nur wie ein Sturmwind vorüberfahren würde; der Liebende wünschte sein Verlangen und seinen Genuß so tausendfach und so harmonisch zu fühlen, als ihn die beseelte Lippe zu schildern verstand; und etc. *WML*, 84.⁴¹

O wie hab' ich mein ganzes *Dasein* so mit Wissen und Willen weggeworfen! Aber nun will ich auch verzweifeln, absichtlich verzweifeln. Es soll kein Blutstropfen in mir sein, der nicht gestraft wird, keine Faser, die ich nicht peinigen will. *WML*, 279.⁴²

Ich sehe nichts vor mir, nichts hinter mir, [rief er aus] als eine unendliche Nacht, in der ich mich in der schrecklichsten Einsamkeit befinde; kein Gefühl bleibt mir, als das Gefühl meiner Schuld, die doch auch nur wie ein entferntes unförmliches Gespenst sich rückwärts sehen läßt. Doch da ist keine Höhe, keine Tiefe, kein Vor und Zurück, kein Wort drückt diesen immer gleichen Zustand aus. Manchmal ruf' ich in der Not dieser Gleichgültigkeit: Ewig! ewig! mit Heftigkeit aus, und dieses seltsame, unbegreifliche Wort ist hell und klar gegen die Finsternis meines Zustandes. Kein Strahl einer Gottheit erscheint mir in dieser Nacht, ich weine meine Tränen alle mir selbst und um mich selbst. Nichts ist mir grausamer als Freundschaft und Liebe; denn sie allein locken mir den Wunsch ab, daß die Erscheinungen, die mich umgeben, wirklich sein möchten. Aber auch diese beiden Gespenster sind nur aus dem Abgrunde gestiegen, um mich zu ängstigen, und um mir zuletzt auch das teure Bewußtsein dieses ungeheuren *Daseins* zu rauben. *WML*, 436–437.⁴³

vezetni, kihasználni, s csak hogyha az ész szilárdul, megingathatatlanul áll, akkor érdemli meg az ember, hogy földi istennek nevezék. Jaj annak, aki ifjúságától kezdve megszokta, hogy a szükségszerűségben valami önkényeset lásson; aki a véletlennek valami érzését tulajdonít, amelynek engedelmességni valami vallás. Mi ez, mint lemondani tulajdon eszéről és határtalan teret engedni hajlamainak? Elhíttjük magunkkal, hogy vallásosan cselekszünk, mikor megfontolás nélkül ténfergünk, kellemes véletlenekkel determináljuk magunkat, s végezetül egy ilyen ingadozó élet eredményét isteni irányításnak nevezük el” *WMT*, 74–75.

⁴⁰ „Mint mikor előkészítés közben véletlenül kigyullad egy tűzijáték, s a mesterségesen kifúrt és megtöltött hüvelyek, melyek bizonyos terv szerint rendezgetve és elsütögetve pompás, változatos tűzképet rajzoltak volna a levegőbe, most rendetlenül és veszedelmesen süvöltenek, zúgnak összevissza: úgy kavargott Wilhelm kebelében is, egymáson megtorpanva, boldogság, remény, kéj és öröm, valóság és álom. Ily sivár pillanatokban megdermed a segítségre siető barát, s aki így jár, annak jótétemény, hogy esze elhagyja.” *WMT*, 81.

⁴¹ „[...] a világ meghódítója hódolt a költőnek, mert érezte, hogy nélküle egész óriási léte úgy múlt el, mint a vihar; a szerető oly ezerszeresen és harmonikusan kívánta gyönyörűségét érezni, ahogy a lelkes ajak festeni tudta; [...]” *WMT*, 89.

⁴² „Ó, hogy dobtam el tudva és akarva az egész életemet! De most kétségbe is akarok esni! Egy vércsepp se maradjon büntetlen bennem; testemnek minden ízét meg akarom gyötörni” *WMT*, 304.

⁴³ „Semmit sem látok, sem magam előtt, sem magam mögött [– kiáltott fel –], csak végtelen éjszakát, ahol a legretentőbb magányban élek; nem maradt egyéb érzésem a bűnöm érzésénél, s azt is csak viszszejáráról látom, mint valami távoli, alaktalan kísértetet. De itt nincs se magasság, se mélység, se előre, se hátra – szó ki nem fejezheti ezt az örökké egyforma állapotot. Néha hevesen felkiáltok e közömbösség nyomorában: Örökre! Örökre! S ez a különös, érthetetlen szó világos és tiszta az állapotom sötétségéhez

Ennek a *Dasein*-témának négy variációja íródik meg *A boldog szerelemben*:

I. ének

Mint kívánnák mindég csak azt,
A' mi nincs, és — ha meglett,
Mint ohajtyák ismét amazt:
'S ha e' megvan — egyebet.
Mint álmodnak csak leendőt
Mint szeretnék csak másét;
Mint élik csak a' jövendőt,
És — bitang a' *jelenlét*.⁴⁴
[...]
A' múlttaknak keserűje —
Benned az is édes lesz:
A' *jelenlét*' gyönyörűje —
Hah! mindennél felyebb ez.
Hálá oh sors! hogy megáldál
Legigazabb javaddal!
Hálá *Lízám!* hogy megváltál
A' világtól magaddal.⁴⁵

XCVIII. dal

Éllyünk okos itélettel,
A' mit ad a' *jelenlét*,
Nyíltt és vidám érezzettel, —
Ki másként tesz, nagyon vétt:
A' jövendő' szép reménnye
Többnyire dugába dűl;
A' *jelenlét*' érzeménnye —
Ez a' mienk egyedül.
Édes-kedves, rajta tehát!
A' míg van rajt, rázzuk a' fát;
Talán holnap illyenkor,
Válni — rajtunk lessz a' sor!⁴⁶

képest. Egy istenség sugara sem jelenik meg előttem ebben az éjszakában, magamnak és magamért sírom minden könnyemet. Semmi sem kegyetlenebb hozzám, mint a barátság és a szeretet, mert csak ezek csalják ki belőlem azt a kívánságot: bár valóságosak volnának az engem körülvevő jelenségek. De ez a két kísértet is csak azért emelkedett ki a mélységből, hogy megfélemlítsen, és végül megfosszon még ennek a szörnyű létnek drága tudatától is. *WMT*, 493–494.

⁴⁴ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 45.

⁴⁵ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 53.

⁴⁶ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 147.

CXXI. dal

A' jövendő' reményein
Csügg a' kényes Ifjúság;
A' jelenlét' örömein
Szágúldva csak általvág;
Szívét a' Vén a' múltt idő;
Kedveivel táplálja;
A' jelenlét' kedveit Ó,
A' balgatag, fitymállya:
Mind ez, mind az csalatkozik,
Mert mindenik álmodozik,
A' Bölcs mindent öszszevesz:
A' mi volt, van, 's a' mi lessz.⁴⁷

Mindenképpen fel kell figyelnünk az „O wie hab' ich mein ganzes Dasein so mit Wissen und Willen weggeworfen!” és a CXXI. dal szövegének kontrasztjára, a „Freundschaft und Liebe [...] diese beiden Gespenster sind nur aus dem Abgrunde gestiegen, um mich zu ängstigen, und um mir zuletzt auch das teure Bewußtsein dieses ungeheuren Daseins zu rauben” tételmondatra a *tanulóévekből* és a „Mint kívánnák mindég csak azt...” kezdetű strófa „És – bitang a' jelenlét” zárósorára.

Semmiképpen nem közvetlen intertextualitásról van szó tehát, mégis érzékelhető az analógiáknak valamiféle „felhőszerű” kapcsolata. Néhány következtetést már a tanulmány előző bekezdéseiben is levontam. Ha mást nem – hiszen még javában folynak a *Himfy* kritikai kiadásának munkái –, annyi azért, tanulságképpen, bizonytalannal kijelenthető: ha Kisfaludy *A boldog szerelem* című dalciklusának tekintélyelvű didaxisa távol is áll a kittleri „szocializációs játéktól”, azért sokkal összetettebb, izgalmasabb és tanulságosabb mű, mint amilyennek a recepciótörténete alapján eddig láttuk.

⁴⁷ KISFALUDY, *i. m.*, 1807, II, 188.

Függelék

A Könyvbéli virágok három kötetében szereplő idézetek forrásai

I. kötet

1–17	Giovanni Battista Guarini, <i>Il pastor fido</i>
18–21	August von Lafontaine, <i>Theodor</i>
22–29	August von Kotzebue, <i>Die geprüfte Liebe</i>
30–34	August von Lafontaine, <i>Rudolph von Werdenberg</i>
35–63	Johann Wolfgang von Goethe, <i>Wilhelm Meisters Lehrjahre</i>
64–67	Daniel Jenisch, <i>Geist und Charakter des 18ten Jahrhunderts</i>
68–77	Madam de Genlis, <i>Les chères Rivales, ou La Calomnie</i>
78–79	Christoph Martin Wieland, <i>Die Prüfung Abrahams</i>
80–82	Christoph Martin Wieland, <i>Erinnerungen an eine Freundin</i>
83–87	Christoph Martin Wieland, <i>Cyrus</i>
88	Christoph Martin Wieland, <i>Chloe</i>
89	Christoph Martin Wieland, <i>Aspasia</i>
90–96	Christoph Martin Wieland, <i>Moralische Briefe</i>
97–99	Christoph Martin Wieland, <i>Anti-Ovid</i>
100–106	Christoph Martin Wieland, <i>Briefe von Verstorbenen an hinterlassene Freunde</i>
107–110	Christoph Martin Wieland, <i>Clelia und Sinibald, oder Die Bevölkerung von Lampeduse</i>
111–116	Christoph Martin Wieland, <i>Gandalin, oder Liebe von Liebe</i>
117–118	August von Lafontaine, <i>Die List der Natur, oder List über List</i>
119–120	Christoph Martin Wieland, <i>Platonische Betrachtungen über den Menschen</i>
121–122	August von Lafontaine, <i>Die Unschuldige Verführerin</i>
123–124	August von Lafontaine, <i>Die Treue</i>
125–128	August von Lafontaine, <i>Die Schwäger</i>
129–130	August von Kotzebue, <i>Die Leiden der Lindensteinischen Familie</i>
131–147	William Shakespeare, <i>Troilus und Cressida</i> (prózaforditás)
148	Veit Weber, <i>Männerschwur und Weibertreue</i>
149–150	Veit Weber, <i>Das heilige Kleeblatt</i>
151–152	Veit Weber, <i>Der Müller des Schwartzthals</i>
153–165	Veit Weber, <i>Tugendspiegel</i>
166–169	August von Lafontaine, <i>Karl Engelmanns Tagebuch</i>
170–174	August von Lafontaine, <i>Henriette Bellmann</i>
175–177	Heinrich Wilhelm von Gerstenberg, <i>Sämmtliche Werke</i>
178	August von Lafontaine, <i>Die Entdeckung der Insel Madera</i>
179 (–182)	„Lajstrom“

II. kötet

3–10	Gustav Schilling, <i>Clärchen Geständnisse</i>
11–20	Claude Adrien Helvetius, <i>Le Bonheur (Poëme)</i>
21	Madame *** [Déjardin de Courcelles], <i>Contes sages et fous</i>
22–27	Alexander Pope, <i>Esq. Sämmtliche Werke</i>
28–33	Madame de Genlis, <i>Les Chevaliers du Cygne, ou La Cour de Charlemagne</i>
34–38	Janus Pannonius, <i>Iani Pannonii Poemata</i>
37–43.	J[ohann] M[ichael] Konrad, <i>Gianetta Bonelli</i>
44–58	C[hristoph] A[ugust] Tiedge, <i>Urania</i>
59–87	???, <i>Pensées sur les Femmes, ou le mariage par un vieux Militaire</i>
88–89	August von Kotzebue, <i>Kreutzfahrer (Schauspiel)</i>

90–99	Johann Gaudenz von Salis[-Seewis], <i>Gedichte</i>
100–102	August Wilhelm Iffland, <i>Die Künstler</i>
103–107	August Wilhelm Iffland, <i>Frauenstand</i>
108–109	Friedrich Schulz (nach Marivaux), <i>Joseph(e)</i>
110–112	August von Lafontaine, <i>Liebe und Eifersucht</i>
113	August von Lafontaine, <i>Die Harfe</i>
114	August von Lafontaine, <i>Liebe und Achtung</i>
115–120	August von Lafontaine, <i>Liebe und Redlichkeit auf der Probe</i>
121–133	August von Lafontaine, <i>Natur und Buhlerey</i>
134–146	August von Lafontaine, <i>Liebe und Tugend</i>
147–150	August von Lafontaine, <i>Die Nadelöhr</i>
151–155	August von Lafontaine, <i>Die Strafe im Alter</i>
156–158	August von Lafontaine, <i>Die vaterliche Gewalt</i>
159–160	Heinrich Joseph von Collin, <i>Regulus</i>
161–162	William Shakespeare (bearbeitet von Schiller), <i>Machbeth</i>
163–166	Johann Baptist von Alxinger, <i>Bliomberis</i>
167–169	B. [= Batsányi János], <i>Vorrede zu [Gabriele] Baumbergs Gedichten</i>
170–171	August von Kotzebue, <i>Glückseligkeit (Erzählung)</i>
172–175	???, <i>Sammlung Deutscher Schauspiele (sorozat)</i>
<i>III. kötet</i>	
3–9	Voltaire, <i>Poésies de...</i>
10–18	Friedrich Bouterwek, <i>Gedichte von...</i>
19–20	Gustav Schilling, <i>Die Gute Frau</i>
21–22	Gustav Schilling, <i>Alwine</i>
23–26	Johann Joachim Eschenburg, <i>Beispielensammlung</i>
27–35	Jean-Baptiste Gresset, <i>Oeuvres de M. Gresset</i>
36–42	Friedrich Schiller, <i>Wallenstein</i>
43	William Shakespeare, <i>Sommernachtstraum</i>
44–45	William Shakespeare, <i>Die beyden Veronauer</i>
45–51	William Shakespeare, <i>Gleiches mit Gleichem</i>
51–54	William Shakespeare, <i>Der Kaufmann von Venedig</i>
54	William Shakespeare, <i>Wintermärchen</i>
54–55	William Shakespeare, <i>Was ihr wollt</i>
55–59	William Shakespeare, <i>Macbeth</i>
59–63	William Shakespeare, <i>König Johann</i>
63–66	William Shakespeare, <i>König Richard II.</i>
66–69	William Shakespeare, <i>König Heinrich IV.</i>
69–72	William Shakespeare, <i>König Heinrich VI.</i>
72–73	William Shakespeare, <i>König Richard III.</i>
73	William Shakespeare, <i>König Heinrich VIII.</i>
73–74	William Shakespeare, <i>Coriolanus</i>
75–76	William Shakespeare, <i>Cymbeline</i>
76–88	William Shakespeare, <i>König Lear</i>
88–91	William Shakespeare, <i>Hamlet</i>
91–97	William Shakespeare, <i>Othello</i>
97–98	William Shakespeare, <i>Antonius und Cleopatra</i>
98–108	William Shakespeare, <i>Timon von Athen</i>
109–110	Claude Joseph Dorat, <i>Lettres d'une chanoinesse de Lisboa à Melcour</i>
111–117	Gustav Schilling, <i>Julius</i>

118–124	August von Kotzebue, <i>Leontine</i>
125–126	Johann Gottlieb Fichte, <i>[Reden an die deutsche Nation]</i>
127–133	Veit Weber, <i>Die Brüder des Bundes für Freiheit und Recht [Sagen der Vorzeit]</i>
134–138	Dominique Georges Frédéric de R. de Pradt, <i>Revolution in Spanien</i>
139–147	Ignaz Aurelius Fessler, <i>Geschichte der Ungern</i>
148–151	Theodor Gottlieb von Hippel, <i>Über die Ehe</i>
152–155	???, <i>Dichterschicksal</i> , Iris, 1824/19
157	(1874-es bejegyzés)